

DAN CULCER

KÖNYVEK HALÁLÁN KELTEM ÁT

Feljegyzések a romániai cenzúra működéséről

■ Tanári családban születtem, amelyben a könyveket becsülték, megőrizték, amelyben az olvasás állandó és kedvelt foglalatosság volt. Soha senki nem tiltotta meg, hogy akár a legkésőbbi órákig is olvassak. [...] Szentanúja voltam könyvtárak pusztulásának, ezek az emlékek máig kísértenek. Legrégebbi élményem az ötvenes évek elejéről való, talán 1954-ből, amikor apámmal a kolozsvári Karolina téren az egykori Ferenc-rendi katolikus, tehát magyar kolostor mellett mentünk el. A gótikus épületbe 1950 után zeneiskola költözött, ablakaiból éppen könyveket hajigáltak kifelé, azok meg tompán puffantak a kövezeten, halomba gyűlve. Onnan a fürge, jellegtelen külsejű napszámosok kis gömbökben végződő krumplihányó villával lövontatású társzekerre pakolták a könyveket. Úgy lehet, e gaztettet elrendelők azt gondolták, hogy a régi könyvekhez ez a legillőbb szerzőszám... Szinte valamennyi kötet bőrbe vagy pergamenbe volt kötve, sok száz évesek lehettek. Apám, mint aki a színházban drámai jelenetet lát, ledöbbenve bátorkodott engedélyt kérni az egyik napszámostól, hogy találomra kihalászhaszon egy könyvet a halomból, amelynek növekedésével a szekeret rakodó kocsisok nem is tudták tartani az ütemet. Így került a könyvtárunkba többek között a *Historia Quakeriana* második kötete, amelyet Amstelodamban (vagyis Amszterdamban) adtak ki, feltehetően 1695-ben, akár az első kötetet.

Szintén az ötvenes években, apám gyermekkorának Erdélyében utaztunk (apám máramarosi orvos- és papcsalád leszármazottja), többnyire a Kolozsvár-

Dés–Zilah–Mojgrád–Kápolnokmonostor útvonalon, de megfordultunk Balázsfalván is, amely akkoriban a görög katolikus vallás betiltása, a román szellemi közösség elitjének bebörtönzése, a felekezeti iskolák megszüntetése, a könyvtárak tisztogatása vagy elpusztítása révén elveszítette az erdélyi román szellemi és művelődési életben betöltött korábbi jelentőségét. Balázsfalvából kihalt település lett, olyan, mint egy nehezen megközelíthető sziget, s akkor úgy tűnt, hogy hanyatlása megfordíthatatlan. Egy esős napon egy állami vagy kollektív gazdaság udvara mellett haladtam el, s az udvaron mocsásra emlékeztető pocsolya terjengett, amelyen körül kőre lépkedve lehetett csak átgázolni. Kiderült, hogy valaki ösvényt rakott sűrűn egymás mellé helyezett vastag könyvekből, amelyen át a kaputól egészen egy magas tornácféléhez vezető lépcsőig lehetett eljutni. És ezen az úton, a könyvek halálán keltem át. Amikor Apám a házigazdánktól megtudta, hogyan jártam, életében először és utoljára nagyot káromkodott előttem, szidva az ismeretlen gazemberek anyukáját.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár alagsora a betiltott könyvek, illetve közönségesebben: a tartalékolt könyvek, esetleg a letartóztatott és száműzött értelmiségiektől elkobzott könyvtárak lerakataként szolgált. Pillanatnyilag nem találtam 1955 előtti, a letartóztatások és házkutatások eszközzésére és lebonyolítására vonatkozó utasításokat. 1955 után viszont a házkutatást a belügyminisztérium szervei által kidolgozott letartóztatási és házkutatási irányelvek (CNSAS irattára, a dokumentumok, 101. sz. dosszié, 3–24., a *Par-*

titura Securității c. kiadványban, Biblioteca de Istorie, Editura Nemira, 2007) szerint végezték. E dokumentumból idézem: „a könyvekben megvizsgálandó, nincsenek-e sorok közötti feljegyzések, a lapok között cédulák vagy egymáshoz ragasztott lapok” (390.). Vagyis: a tiltott irodalom ugyanolyan veszélyes, mint a szűrő-vágó vagy a tűzfegyverek. [...]

Schuller Rudolf német magántanár volt Kolozsváron. Nem túlságosan nagy, de igen szép könyvtárába főként az *Echinox* szerkesztőségbeli szász fiataloknak volt bejárásuk. S. R. az 1948-as tanügyi reformig egyetemi tanár volt. Korábban az *Erdélyi Helikon* és talán a *Pásztortűz* munkatársa is. Tökéletesen beszélt a három erdélyi nyelvet, prózai munkáit magyarul írta. Később, az utcára kerülve, magánórákból és könyvtára egy részének elköttyavetyéléséből élt. Ama könyvtárból, amelynek megalapozásáért – még a harmincas évek elején – eladta a családi örökségből rámaradt földek egy részét, csak hogy könyveket szerezhessen.

A szocialista Románia könyvesboltjait 1963 táján kezdték külföldről behozott könyvekkel ellátni. Kolozsvár központjában, az ódon és mutatós Continental (egykori New York) szálló szomszédságában az Orosz Könyv a Mi Könyvesboltunkká (Librăria Noastră) változott. A bolt fölött működött a *Tribuna* szerkesztősége. A könyvesbolt polcain az importból származó bőségnek csak egy töredékét láthattuk. Külföldi könyvhöz nem jutott hozzá akárki. Az ezzel kapcsolatos szófordulat pedig nem az volt, ami az élelmiszerek esetében, hogy „narancsot osztanak”, „banánt osztanak”, vagyis ritka és a romániai piacon addig elérhetetlen árut forgalmaznak. Elterjedt viszont a hír, hogy francia könyvek „jöttek” a könyvelosztóba, s a beavatottak – egyetemi tanárok, orvosok, jól ismert kultúraktivisták, lapok és folyóiratok főszerkesztői – megjelentek a Dobrogeanu Ghenea utcai leraaktnál, valahol a törvényszék tájékán, ahol ismerték és elismerték őket. Ott egy – az importáru tárolására berendezett – raktárba léptek, ahol bizonyos, nehezen

értelmezhető kritériumok alapján jogosultak voltak néhány, leginkább francia nyelvű könyvre. Ezek vagy kisméretű zsebkönyvek voltak a népszerű *Classiques Garnier-Flammarion* sorozatból, továbbá kritikák és esszék a *Seuil* vagy az *Edition du Minuit* gondozásában.

Nem csupán a könyvterjesztés volt irányított. A „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomban” az elveknek és eszményeknek megfelelően az anyagi és szellemi javakhoz való hozzáférésben nincs egyenlőség, szabadság. Mivel a reális vagy a mesterségesen gerjesztett hiány társadalmáról van szó, bizonyos anyagi vagy kulturális javakhoz csak ellenőrzés, irányítás révén lehetett hozzájutni. A ritka tárgyakat, akár az alkalmatlan eszméket, nem volt szabad bárkinek birtokolni, még ha beszerzésére megvolt is a lehetőség. Az importált színes televíziót, a mosógépeket, akár csak valamennyi behozott terméket, irányítottan, előjogok alapján forgalmazták. Ugyanígy találtak gazdára a korlátozott számban behozott fordítások vagy kiadványok. Bármilyen próbálkozás, ami túllépte vagy megkerülte volna e tilalmat, a gyanú árnyékát vetette az illető személyre, s a kevésbé szigorúan vagy szigorúan ellenőrzendők közé sorolta őt.

Szigorú ellenőrzés volt mindazok osztályrésze, akik rokonaiktól vagy barátaitól ajándékokat kaptak, különösen ha könyvekről, lapokról volt szó, de azoké is, akik valamilyen önképzőkörben tevékenykedtek, egy már számon tartott csoporttal álltak kapcsolatban. Az efféle helyzetek automatikusan kiváltották a Szekuritáté ellenőrző és megfigyelő tevékenységét. A kommunistaellenes propagandát folytató rádióadókkal levelezni tilos volt, és a Szekuritáté postaellenőrzésre vagy belső lehallgatásra szakosodott egységei büntetéssel sújtották a renitenskedő hallgatót vagy levelezőt. Nagybányán élő nagybátyámra egy nyugdíjas pénztárcájához mérten súlyos pénzbüntetést róttak ki, mivel nyíltan és levélben angol nyelvű könyvet kért a BBC rádiótól. Megőriztem az ellenséges rádióállomással folytatott levelezésért kirótt büntetés

nyugtáját, amit a Szekuritáténak egy erre szakosított katonai egysége állított ki.

A *cenzúra résen van* című, a háború előtti cenzori tevékenység belső viszonyait feltáró első és egyetlen tanulmányban Ioan Lacusta emlékeztet arra, hogy az előírt munkamódszerek be nem tartása, mint bármely tevékenységi terület esetében, kisiklásokhoz vezethet, esetünkben tiltott információk kerülhetnek nyilvánosságra. Ioan Lacusta egy szabálygyűjteményre alapozza elemzését, *A Cenzori Szolgálat jegyzőkönyvére*, amely a 20. század harmincas-negyvenes éveiben volt érvényben. A szöveget az intézmény egyik alkalmazottja őrizte meg, majd 1957-ben az Akadémiai Könyvtárnak adományozta, ahol ma is tanulmányozható. A cenzúra főnöke katonaeMBER volt, akinek a parancsait csak részben teljesítették. „Számталanszor világosan megszabtam, hogy a »Nyomtatásra engedélyezett« vagy a »Cenzúrázva« feliratú pecsétet csakis a megfelelő cenzor használhatja. Továbbmegyek, ugyanis a kellő ellenőrzés végett megkülönböztető jegekkel ellátott pecsétet adtunk a cenzoroknak, hogy azonosíthassuk őket. Ezért kívánatos lenne, ha az egyes cenzorok következetesen a saját pecsétjükkel dolgoznának. Sajnálattal tapasztalom, hogy nem mindegyik cenzor úr tartja magát ehhez az előíráshoz. Szeretném, ha mától kezdve maradéktalanul szót fogadnának nekem. Csakis így végezhetünk jó munkát” – szögezte le kategorikusan Hotineanu ezredes, a főcenzor.

Az effajta technikai beidegződések a sajtóigazgatósági időkben is érvényben maradtak. A lektorok azonosítása nem a nevükkel történt, hanem egy apró *T* betűt és egy számot, a személyes kódját és felelősségét jelképező pecsét révén, amit a cenzúrázott oldalakra ütöttek, vagyis azokra a tiszta kefelevonatokra, melyek a párt és a cenzorok által előírt módosítások végrehajtása után húztak le a nyomdában. Ezek voltak a fő dokumentumok, amelyek birtokában a nyomdászok hozzáláthattak az illető kiadvány sokszorosításához. A *T* pecsét híján tilos volt nyom-

tatni. E gyakorlat bármifajta megszegése politikai vagy – szükség esetén – büntetőjogi következményekkel járt, és a Szekuritáté hatáskörébe tartozott.

1944 és 1957 között a cenzúra teljességében a katonai megszálló és a gazdaságot gyarmatosító módon kizsákmányoló szovjetek információszűrő eszköze volt. Kulturális viszonylatban az erőszakos kultúrávesztés irányában hatott, és a román nemzettudat minden szintű megnyilvánulása ellen irányult, mindenható és eredményességében bármely történelmi korszakhoz mérten páratlan eszköz volt, kizárva bármifajta nyílt ellenszegülést. De a tudatvesztési kísérlet csak részben járt sikerrel. Különösen a történelem cenzúrázása okozott iszonyatos károkat, útját állva valós történelmen alapuló önismeretünknek. Helyette egy sémát kényszerített ránk, amely minden ellentmondást, sarkosságot elsímított. Ebből a szempontból a magyar közösség talán szerencsésebb volt azáltal, hogy a kettős ellenállás helyzetébe került volna, és bár soraiban szintén megvoltak a baloldali együttműködők és megalkuvók, valamint a mindenfajta bérencek, megőrzött egyfajta egységet és következetességet, amivel győzni tudott. Még a notórius együttműködők esetében is – amilyen az *Igaz Szó* főszerkesztője, Hajdu Győző volt – léteznek föl nem tárt, nem vizsgált és talán meglepő részletek azok számára, akik nagy előszeretettel használnak fehér-fekete szűrőt akkor is, ha mi tudjuk, hogy létezik szürke, részleges, sőt színes árnyék is.

1954–1955 táján, amikor bizonyos – atipikusnak mondható – forrásokból származó tiltott irodalmat kezdtem olvasni, fogalmam sem volt arról, ki és miért tiltott be könyveket. És azt sem tudtam, hogy szüleim miért rejtenek el bizonyos köteteket mások mögé a polc mélyére. Vagy amennyiben túl veszélyesnek tűntek, miért választották a végső megsemmisítést s vetették a könyvet tűzbe vagy vízbe a tulajdonosaik. Nem hallottam semmit a fegyverszüneti egyezményről, hogy annak tartalmáról ne is beszéljünk.

Az akkor látott, akkor olvasott könyvekről ritkán beszéltem néhány barátom előtt, és inkább csak mostanság idéztem föl az illető címeiket. Túlságosan erőteljes volt az akkori tilalom, és túlságosan nyilvánvaló a hajdani kockázat.

De mit is tudtam és mit nem gyermek- és kamaszkoromban a román társadalmi valóságról? Szerencsére családomban nem voltak eltűnt vagy bebörtönzött közeli rokonaim. Így aztán a Csatornáról, a nagyenyedi, a szamosújvári börtönökről csak 1963 táján szereztem tudomást – amikor februárban a Cegei-tó melletti Boncnyíresen laktam – egy Marica nevezetű paptól, apám unokatestvérétől, aki elődje lányát vette volt feleségül. Családomban csak 1964 után esett szó először a kommunista börtönökről, a volt politikai foglyok kiszabadulásával egy időben. Ilyesmiről otthon nemigen beszéltünk. Nem tudtam például, hogy Apámat 1957 táján letartóztatták és kihallgatták. Néhány napi távollétét azzal magyarázták nekem, hogy Bukarestbe kellett utaznia. Csak két évtized múlva derült ki az igazság, amikor elolvastam azokat a családi feljegyzéseket, amelyekkel nyugdíjas éveimben Anyám húsz egyetemi jegyzetfüzetet teleírt.

Tudtam, hogy kolozsvári szomszédaink között a Donát úton lakik néhány báró és gróf a Bánffy famíliából, de sorsuk nem foglalkoztatott különösképpen. Az egyenlősdivel beoltott szemléletem folytán senkit sem voltam képes sajnálni, akit palotáitól és előjogaitól megfosztottak. Bizonyos múltban szerzett javak elvesztése – akár az erdélyi vagy bármifajta román, akár a magyar elit tulajdonában voltak – nem váltott ki belőlem együttérzést. Veszteségünk nekünk is volt. Apám orvosi rendelőjének berendezését 1948-ban önkényesen államosították, épp csak hogy megéltünk, pedig apám egyetemi tanár volt. De talán mégis valamivel jobban ment a sorunk, mint a báró úrnak, aki naponta gyalog tette meg az utat a városon át, bal kezében ételhordóval, a szamosfalvi szegénykonyháig és vissza, apró, gépies, topogó lépteivel, golfnad-

rágban és a sarkán lyukas zokniban. A brikettet és a tűzifát pontra, jegyre adták, és apám sehogy se volt képes pótlást szerezni, ezért aztán a mosdótálban – amelyben téli reggeleken tisztálkodtunk – megfagyott a víz. Mert a cserépkályhában csak egyetlen órán át éghetett – az is csak este – a tűz.

Vajon a valós helyzet fel nem ismerését kellene most fölírónunk magunknak – mint egy velünk született, kollektív vétet –, amiért semmibe vettük a terrort, mert a társadalom panasza el se jutott legtöbbször füléig, mert visszatartott tőle a „kognitív disszonancia”, a cenzúra és a félelem? Nem hinném... Mint ahogy elfogadhatatlan a román nép vagy a magyar közösség kollektív bűnösségének gondolata is az antikommunista vagy a cionista ellenzékiek halála, eltűnésük Jilava, Máramarossziget, Szamosújvár, Pitești, Nagyenyed cellái mélyén, az Erdélyben történt mészárlások, egyes erdélyi románok és magyarok legyilkolása, a Dnyeszteren túlra deportált vagy Nagysármáson és Auschwitzban elpusztított zsidók tekintetében.

Megengedhetetlen a metonímiát (a rész egészként való feltüntetését) alkalmazni politikai, jogi és szociológiai értelemben, amivel szeretnék elültetni a legifjabbak tudatában a Mások kollektív bűnösségét, azt az etnika-pszichoanalitikai áttételt, amelynek alapján egyes románok vagy egyes magyarok avagy egyes zsidók feledni vagy fedezni szeretnék – az etnikai szolidaritás jegyében – egyes nemzet-társaik jogi felelősségét.

Gazdag családi könyvtárunkban az *Enciclopedia României* öt megjelent kötetéből három is megvolt. A lenvászon színére emlékeztető, bekötött könyvek holmi vázák és apám képeslapgyűjteménye mögött foglaltak helyet; apám ugyanis rajongott a képzeletbeli utazásokért. Egyes könyvek címlapjain, például Mihail Kogălniceanu műveiben, alul látható volt egy körömmollóval kivágott ovális lyuk. Más könyvekből a Fundația Regală kiadó acélkoronás emblémája volt kivágva, mint például Sadoveanu művei im-

már befejezetlenül maradt sorozata egyes köteteiből. Nagy-Románia térképét, az 1919 utáni, valaki szintén kimetszette ollóval, talán Anyám, így aztán Besszarábia helyén Besszarábia körvonala, a román címer helyén a címer körvonala látszott csupán. A jelképes hatás így erőteljesebb volt, mintha a terület és a címer rajza érintetlen maradt volna. Ugyanez történt, amikor 1989-ben a román zászló közepéből eltávolították a címet. A különféle egyesületek által évtizedeken át képeslapokra nyomtatott és azokon terjesztett Nagy-Magyarország térképe, amit aztán Trianon „szétszaggatott”, ugyanezt a megdöbbentő szimbolikus hatást váltja ki. Elemezhető és meghaladható-e ezek a jelképes feszültségek közösségeink között? És miként? Minden bizonytalansággal egyezkedés útján, amelynek során a játékelmélet „fogoly-dilemmájából” fakadó mindenféle beláthatatlan nehézségek is előadódhatnak majd.

A kommunista cenzúra legnagyobb gondja az volt, hogy ne hagyjon látható nyomokat. A legtöbb szövegkiadást, függetlenül attól, hogy irodalomról vagy filozófiáról, szociológiáról vagy történelemről volt szó, az 1944 utáni Romániában úgy jelentették meg vagy adták ki újra, hogy nem jelölték a törölt részeket. A legostobább példa, ami hirtelen eszembe jut, Adalbert von Chamisso ismert műve, a *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*. Véletlenül fedeztem föl, amikor Schuller Rudolf némettanárral az írást elemeztük, hogy a román változat és az eredeti között mintegy oldalnyi szöveghiány a különbség. A kivágott részről pedig úgy tűnt, semmifajta politikai szókimondást vagy sejtetést nem tartalmaz. De a cenzúra útjai kifürkészhetetlenek.

A történelmietlen antiszemizmust ürügyül használták fel a román kultúra megzabolázására, különösen a kommunista tisztogatások idején. Így aztán minden olyan könyvet, amely a románok által lakott vagy olyan területekre utalt, amelyek valamikor a román államhoz tartoztak, betiltottak. Egyúttal viszont eltűntek azok a művek is, amelyek az ottani te-

rileteken élők tollából születtek, a Chisinauban vagy Cernăuți-ban kiadott folyóiratok és könyvek. Ugyanígy minden olyan könyvet, ami a románok és a zsidók kapcsolatáról szólt, hivatalból betiltottak. Mindezek világosan kiolvashatók a *Tiltott könyvek* már említett indexe előírásaiból, amelyet a kommunista rendszer kényszerített a romániai kultúrára. Ez az index bizonyos magyar nyelvű irrendenta, idegengyűlölő vagy csak annak tartott kiadványok mellett olyan címekre is utalt, amelyek a cenzorok szerint sem voltak ártalmasak, és csak annyi volt a vétkük, hogy az 1940–44-es évek Kolozsvárján jelentek meg magyarul...

Az 1945 utáni irodalom jócskán magán viseli a cenzúra kézjegyét. De a cenzúra valódi hatását, azt a módot, ahogyan a szöveget befolyásolta, és eltérítette az „üzeneteket”, még sohasem vizsgálták meg szövegközpontúan, leszámítva néhány mulatságos történetet. Egyes írók lelkiismereti megfontolásból érzékenyek voltak a szociális szempontok iránt, és cselekvőnek szánt irodalmat műveltek, ahogyan a politikai erők azt elvárták, még hozzá jobbító szándékú kritikai irányban. Az irodalom egy másik része megkerülte ezt a fajta ábrázolási módot, és eltávolodott az uralkodó, mesterkéltséges és látszólagos „társadalmi” közhangulattól, vagy szimmetrikus, negatív és öntörvényű társadalmi mezőt teremtett magának.

Az írók fokozatosan torkig lettek a rájuk nehezedő nyomással, ellenőrzéssel, a szövegeket ért beavatkozással, és az irodalom egy része a rendszerrel szembeni ellenállássá, olykor egyenesen szembenállássá vált. Ez a fajta irodalom – önnön értékein túl – egyben társadalmi dokumentum is, és ilyen szempontból a kor megértése végett olvasása és elemzése megkerülhetetlen...

Az Országos Levéltárban talált dokumentumokból kijegyzetek néhány adatot Flaviu Schäffer lázasan kártékony tevékenységéről... Ez a vérbeli gyújtogatótűzoltó, aki Ray Bradbury *Fahrenheit 451* című regényének egyik figurájára emlékeztet, 1948. április 3. és november 3. kö-

zött naponta 10–15 antikváriumot, könyvesboltot és újságáruját ellenőrzött, ami nagy mennyiségű vizsgálatot jelentett, akár 50–350 lefoglalt könyvet, amelyeket az illető kereskedők raktáraiban fedezett föl. Tetteinek pontos körvonalait csak akkor tudjuk majd megrajzolni, ha ellenőrizzük a napi jelentéseihez csatolt jegyzőkönyveket.

Fogalmat nyerhetünk a lefoglalások jellegéről, ha tanulmányozzuk a marosvásárhelyi levéltárakban talált leltári listákat és a tisztogatás áldozatául esett címeket, ugyanis a tisztogatás indokát a Hivatalos Közlönyben megjelent listák tartalmazták. Egy húszezer kötetes könyvtárban például Flaviu Schäffer „rendkívül veszélyes könyvekre” bukkan Roman városában, majd néhány száz olyanra, amelyek „érdekelhetnek bennünket”, és amelyekre a helybeli Művelődési Tanács hívta fel a figyelmét. Katolikus könyvtárról van szó, egyikük a Hălăucești községi egykori ferences iskoláé. Végül megnevez néhány olyan gyűjteményt is, amit a klérus zárt körben ugyan, de „szabadon” használhatott. Ez esetben nem is a konklúziók a legfontosabbak, inkább az a hatalom a megdöbbenő, amivel ez a Flaviu Schäffer rendelkezett: saját kezdeményezésből, minden felsőbb ellenőrzés nélkül, már-már visszavonhatatlan döntési joggal ítélkezett, amit aztán végleges tisztogatás és megmásíthatatlan pusztítás követett.

A könyvvállományok átrendezését radikális eszközökkel és gyors ütemben hajtották végre. A Maros megyei levéltárba bekerültek a fegyverszüneti egyezményt alkalmazó bizottság helyi fiókja tisztogató tevékenységére vonatkozó dokumentumok is. A bizottság elnöke Antalfy Hermína volt, a jeles erdélyi letkutató felesége. Ennek a személynek az 1944–48 közötti tevékenységét jellemzőnek tartom egyes baloldali érzelműek sorsára nézve, akik leállíthatatlan végrehajtói lettek a valós döntéseket hozó szovjet területi parancsnokok és megbízottak parancsainak. Fennmaradtak egyes kis és közepes iskolai és vállalati könyv-

tárak leltárai, valamint a könyvtisztogatósi listák is, ama könyvek jegyzékével együtt, amelyekkel a betiltottakat helyettesítették. Meg lehet nézni, milyen jelleghű irodalmat szántak propagandaszövegekként azokra az üresen maradt polcokra, melyekről a bezúzásra ítélt köteteket leürítették.

A cenzúrától, e csápjaival mindent behálózó intézménytől, amely Romániában előbb a szovjet megszállás idején, majd az álfüggetlen „népi demokráciában”, a „sokoldalúan fejlett és ellenőrzött szocialista társadalom” korszakában, hivatalosan és különféle elnevezéssel 1944 és 1989 között működött, roppant archívum maradt hátra, amit mostanig alig-alig kutattak. Tanulmányunk irattári forrásokon alapul. Legelőbb is a sajtóigazgatóság (DGT, majd DGPT) adminisztratív, szervezési és intézményi kérdéseivel az Állami Levéltárhoz fordultunk. 1977-ben ott helyezték el az iratállományokat – a tájékoztatási minisztériumtól, majd a névváltoztatás következtében az újabb gazdától, a minisztertanácstól. Másodsorban a sajtóigazgatóság (DGPT) Maros megyei irattárát vizsgáltuk meg a megyei levéltárban. A kutatás során mintavételeket értékelünk. Kronológiailag három időszakot különböztetünk meg. Az első az 1944–1949 közötti szakasz, és közvetlenül az RKP-tagok verifikálása után zárul, amikor is a párt és a Szekuritáté újjászerveződik. Területileg a Magyar Autonóm Tartomány övezetében mélyedünk el, illetve a Székelyfölddel határos megyék valóságában, amelyek ha kezdetben nem is illeszkedtek be a MAT-ba, a Sziguranca és a Szekuritáté kolozsvári, majd marosvásárhelyi szerveinek ellenőrzése alatt álltak. A második szakasz arra szolgál, hogy átfogja az 1963-as és 1969-es viszonylagos liberalizálódást, és az 1971-es júliusi tézisek érvényesítéséig terjed, ami egybevág a *Vatra* folyóirat vásárhelyi megalapításának időszakával. A harmadik szakasz a sajtóigazgatóságról való 1977-es átmenet utáni diffúz korszak.

Románia népközösségeinek saját múltjukra és a „belső szomszédság” törté-

nelmére vonatkozó befogadókészségét – és itt a mi közelmúltunkra gondolok – a cenzúra eltorzította, vagy teljességgel semmibe vette. Hogyha az 1944 utáni szakaszban Erdély viszonylatában – amelynek vizsgálatát célul tűztük ki – a tisztogatás szinte azonos módon érintette a könyvtárak állományait, bizonyos dokumentumokban aránytalanság mutatkozik az olyan könyvek eltűnése esetében, amelyek a román nép, illetve a többi közösségek történelmére vonatkoznak... Empirikus megfigyelésből indulok ki. Azokból a történelmi tárgyú beszélgetésekből például, amelyeket az idők során barátaimmal és kollégáimmal, románokkal és magyarokkal, egyes olyan magyar társakkal folytattam, akik közel álltak hozzám, és ez lehetővé tette, hogy elfogulatlanul és nyíltan beszéljünk közös történelmünk olyan területeiről, amelyeket egyik vagy másik fél még ma is tabunak tekint. Visszaemlékszem azokra az estékre, melyeket volt tanítványom, Vári Attila író társaságában töltöttem, és beszélgetésünk Erdély körül forgott. Tapasztalnom kellett, hogy Várihoz képest nem ismerem annyira Erdély történetét, pedig édesapám könyvtárából elolvashattam Kőváry László 1857-es kiadású Erdély-történetét, amely 1923 óta volt családunk tulajdonában.

Mondhatná valaki, hogy teljesen természetes, ha egy magyar jobban ismeri Erdély történetét, hiszen ez Erdély átfogó politikai, közigazgatási története nem értelmezhető a magyar történetírás ismerete nélkül. Éppen ebben áll az erdélyi román történetírás gyöngesége. Mivel mindegyre az erdélyi román jelenlétre összpontosított, a román történetírás elmulasztotta Erdély történetének egy román szemléletű változatát kidolgozni, következésképpen egy erdélyi román tanuló nem ismeri Erdély történetét, azon oknál fogva, hogy ő Románia történelmét tanulja. Az *Istoria Transilvaniei* (Erdély története) két vastok kötetét, amely 1990 után jelent meg Kolozsváron a Gheorghe Barițiu Társaság kiadásában, nem ismerik eléggé a román fiatalok, a magyar fia-

taloknak pedig most más olvasnivalóik vannak. A román összefoglaló műnek – amely egyfajta viszonzatlan válaszként született a Budapesten kiadott háromkötetes akadémiai *Erdély történetére* – valószínűleg évtizedekre lesz szüksége ahhoz, hogy bekerüljön a tudományos vérkeringés áramába, amíg csak egy román nyelvű változata hozzáférhető (igaz, ingyenesen, a *Scribd.com* portálon).

Nem arról van itt szó, hogy bontsuk le tartományok szintjére a történetírást, hanem az általános és a sajátos közötti egyensúlyról, amit egyfajta „alkotó helyiséghez” való igazodás fejez ki, amit az erdélyi román értelmiségiek 1919 után a politika és a művelődés főbb területeire dolgoztak ki azzal a céllal, hogy a vidéket alkotóan és vidékies előítéletek nélkül illesszék be az általuk egyesítettnek nevezett új Románia politikai és kulturális áramába.

Ma már viszonylag jól látható – de világosan látszott már 1919 után is –, hogy a központ és a periféria közötti viszony kiegyensúlyozatlan, és nem is lehet kiegyensúlyozni azt. Lehet próbálkozni vele, de többre nem megyünk. A vidéki magyar politikai és kulturális elitnek alkalma volt elgondolkozni e viszonyon 1919 előtt is. Utána viszont még inkább, amikor a megváltozott határvonal nemcsak az erdélyi magyarság demográfiai helyzetének újraértelmezését feltételezte, hanem a vidéki erdélyi magyar kultúra hatásának és értékesítésének újragondolását is. A magyar kultúrából ismert „alkotó erdélyiség” fontos ideológiai és művelődési irányzat volt, amely egyként Erdélybe szólította a nemzeti érzelmű és sajátosságpárti értelmiségit, mint a Budapestet megjáró Kós Károly, és a szociáldemokratát vagy a kommunistát, mint Balogh Edgár. Az elemzésnek e geopolitikai-kulturális szemszögéből mindkét közösségnek az elitjével együtt léteztek és még létezhetnek közös érdekeltégi és értelmezési területek. Hiszen a központhoz fűződő viszonyok nem változtak meg lényegesen 1990 után – sem az egyik, sem a másik irányban. Egy Budapest felé kierőltetett

újrátájolási kísérlet után az erdélyi magyar elit – mind a régi, mind az új – rájön arra, hogy politikai szempontból számukra is Bukarestben dőlnek el a dolgok, még akkor is, ha a budapesti politikai körökkel ápolts kapcsolatok szükségese-
sek, s arra használhatók, hogy táborokat, lobbikat és befolyást teremtsenek általuk. Kulturális oldalát tekintve a nyolcvanas évek Budapest-központú emigrációja, úgy tűnik, egyfajta kudarc volt. Meglehet, tévedek, de úgy látom, hogy egy jó magyar színész, aki azért távozott, hogy tehetségét a budapesti színpadokon csillogtassa meg, most éppen Marosvásárhelyen korzózik a Grand Hotel és az unitárius templom között, ahelyett hogy a budapesti Váci utcán tenné ezt. A Duna TV egyik volt igazgatója, Marosi Barna jóbarátom pedig, aki egyike azon keveseknek, akik 1987-es kitelepedésem előtt sokat segített nehéz helyzetemben, könnyebben viseli el idehaza a vádaskodásokat arról, miszerint a romániai szekunak szolgáltatott volna adatokat; Vásárhelyen itthon érzi magát, nem pedig munkalátogatáson. De mindez nem több egy zárójelnél, annak érvekkel alátámasztott hangsúlyozásához, hogy a történetírás meghamisítása egyként sújtott bennünket, és megalapozatlan az a vélekedés, hogy a ceausizta rendszer vérbeli nemzetikommunista rendszer lett volna. Ez a rendszer a történetírás téziseit hamisította még akkor is, amikor úgy tűnt: azon fáradozik, hogy nemzeti értelmezést adjon a történelemnek.

A *Vatra* szerkesztői nem álltak közvetlen kapcsolatban a lektorokkal, akikkel a vezetőség tárgyalt. 1977 után Romulus Guga főszerkesztő kivételes módon néha felküldött Bukarestbe a „kefelevonatokkal”, a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsának sajtóigazgatóságához, s felhatalmazott, hogy tárgyalhatok a lektorokkal egyes anyagokról, amelyekkel kapcsolatban eleve sejtettük, hogy gondjaink lesznek. Amennyiben nem járnék sikerrel – ez volt az alapállásunk –, Romulus Gugának még mindig maradt esélye, hogy magasabb szinten

tárgyalhasson. Az efféle taktikázások néha bejöttek, elvégre a cenzorok is emberek voltak, egyesekkel lehetett tárgyalni, annak fejében, hogy elfogadtuk néhány apróbb megjegyzésüket. Problémáink akkor adódtak, amikor a különböző hierarchikus szintek vitába szálltak egymással, és a köztük lévő egyezkedést megnehezítette a hatalmi viszály. Ilyen esetben a szerkesztőségnek várnia kellett míg az istenek háborúja kifulladás, erről viszont csak nagy későre értesültünk vagy csupán sejtésekre támaszkodhatunk. [...] Egyszer azonban sajnálatos balfogás történt. Atanasie Popa szerkesztőségi titkárunk a lap kefelevonat-archívumát a zúzdába küldte a szerkesztőség vezetőségének tudta nélkül. [...] Azokról a dokumentumokról van szó, amelyek egy-egy készül szám dossziéjába kerültek. Vagyis: a szerkesztők kézjegyével szedésbe kerülő kéziratokról, az első korrektúrát tartalmazó levonatokról, amelyekre a cenzúra vagy a pártszervek által kért változtatásokat is rávezették, továbbá egy második adatlapról, amelyiken a BT (bun de tipar = nyomtatásra megfelelő) is szerepelt. Ezeknek a dokumentumoknak a megsemmisítése olyan vandál cselekedetnek tűnt a számomra, ami ellen tiltakoznom kellett. Arra kértem a főszerkesztőt: engedje meg, hogy visszaszerezsem az irattárat. Amely időközben – más papírhulladékkal együtt – úton volt a Kolozsvár–Vatra Dornei vasútvonal mellett fekvő moldvai Molid felé a kartongyárba.

Fagyos február volt. [...] Két üveg triple-sec fejében (egyfajta émelvítően édes likórszerüségről van szó) a vasúti megálló két napszamosával együtt leraktunk két vagonnyi papirost, amiből kiválogattam a folyóirat archívumát tartalmazó kartondobozokat. A dokumentumokat vasúton Marosvásárhelyre küldtük, és Dimitrie Poptămaș cinkosságával titkon elhelyeztük a Maros megyei könyvtárnál. 1990 utánig rejtőztek ott, egy részük túlélte a könyvtár alagsorának beázását, a többiből szutykos massa lett, akárcsak a Victor Colceriu

ládájában található könyvekből. Néhány fénymásolt oldal Marian Popa, az *Istoria literaturii române de azi pe mâine* című munka szerzőjének archívumába jutott, Berlinbe. Meglehet, hogy néhány eredeti irat még a megyei könyvtár valamelyik fiókjában lapul. A *Vatra* cenzúrázásának bizonyítékai bib-

liofil ritkaságszámba mennek majd az idő teltével. Nem sok mindent tudnánk ma e kérdésről, ha a központi sajtóigazgatóság iratállományát nem konzerválták volna időben.

Elancourt, 2010 májusában

Cseke Gábor fordítása

